

Dávid István

Márkod

Az emlékezés és a felejtés teológiai megítélése

Kiindulópontok és munkahipotézis

Az emlékezés és felejtés kérdésköre az utóbbi évtizedben több tudományágnak is a homlokterébe került. Jan Assmann három okát látja ennek. Az elektronikus médiumok fejlődésének következtében a könyvnyomtatás forradalmánál hangsúlyosabban juttatja érvényre a külső adattárolás lehetőségét. Ezzel összefüggésben történelmünk és kultúránk múltbeli nyomai tárgyakká és leletekké redukálódnak, aminek következtében immár nem töltenek be meghatározó szerepet az ember életében. Történelem nélküli, instant identitás látszik kirajzolódni. Assmann e kérdéskör előtérbe kerülésének harmadik okát abban látja, hogy „megkezdődött annak a generációnak a kihalása, mely tanúja volt az emberi történelem annaleiseiben feljegyzett legsúlyosabb gazteteknek és katasztrófáknak”.¹

A különböző tudományágak eredményeinek és megközelítési módozatainak teológiai megítélése minden bizonnyal izgalmas lehetőséget rejt magában. A továbbiakban mégis egy ezektől független elemzésre vállalkozom. E teológiai próbálkozás az emlékezés és felejtés *teológiai* megítélését szándékszik megkísérelni. Alaphipotézise az, hogy a keresztyén hit, illetve a keresztyén ember erkölcsi–szakrális magatartása, Isten szerinti életvitele leírható két olyan tevékenységgel, melyeket a hit megélése, gyakorlása és nem utolsó sorban továbbadása szempontjából maga a Szentírás is nagyon fontosnak tart. Nem újkeletű kérdés tehát. E kérdés fontosságát és e dolgozatban történő megítélésének okát nem az elmúlt évtized történéseiben kell keresnünk. Feltételezésem szerint az emlékezés és a felejtés *gyakorlata* fontos alkotóeleme az Istennel való kapcsolat fenntartásának, azaz magának a hívő életnek. Ezért válhat egy adott ponton az Isten tetteire való emlékezés a *hit gyakorlatává*, az Istenről való megfélelkezés pedig nem egyszerűen megbocsátható emlékeztetkiesés, hanem éppenséggel magának a teremő Istennek a semmibe vétele. Ugyanígy Isten emlékezése és felejtése sem kognitív folyamat, hanem kontextustól és tárgytól függően gondviselés, kegyelem, harag vagy ítélet.

Az ember és Isten, illetve Isten és ember közti kapcsolat dinamizmusát emelné ki egy olyan vizsgálódás, amelyre a fentiek alapján vállalkozom. E dolgozat témája tehát nem csak a szűkebb értelemben vett emlékezés és felejtés; távolabbi célom a keresztyén hit és az ebből fakadó *életgyakorlatok* megértése és elemzése. Ilyen értelemben kívánom mindezt a rendszeres teológia lehetőségei és módszerei között megvalósítani. Ennek alapján dolgozatomban két központi fejezetben világít rá az emlékezet és a felejtés teológiai jelentőségére. A Bibliái alapok fejezetben az emberi és isteni megnyilvánulásoknak, tulajdonságoknak két olyan fajtáját kívánom felvillantani, amelyeket a mi,

---

¹ Assman, Jan: *A kulturális emlékezet*. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest 1999, 11.

elégge kevert európai kultúránkban kognitív folyamatoknak tekintenek, illetve a felejtés esetében egyrészt éppen e folyamatok görcséről, másrészt pedig – a Freud által feltárt elfojtás-mechanizmus elve alapján – védekező magatartásról beszélhetünk. Amint látni fogjuk, a Szentírásban e fogalmak jelentésköre egészen másfajta identitást meghatározó mozzanatot jár körül, illetve zár közre, mint amilyent a magunk számára megszokottnak vélünk. Ami a módszertani szempontokat illeti, e fejezet a fogalmak előfordulási helyeinek *feltérképezéséből*, majd vázlatos *rendszerzéséből* indul ki, és nem is jut messzebb, mint e fogalmak hozzávetőleges *körülhatárolása*, egyrészt az őket megszólalató *beszédmódok*, másrészt *tárgyai*, utalásaik révén.

Az emlékezet és felejtés e dolgozatban felvázolt teológiai értékelése soha nem volt a dogmatikatörténet központi tárgya, így dogmatörténeti fejlődésről sem beszélhetünk. A dogmatörténeti kitekintés Augustinus és Nemesiosz néhány gondolatára szorítkozva igyekszik bemutatni e két szerző koncepcióját. Végül pedig a szisztematikus reflexióban a szentírási alapok és a dogmatörténeti kitekintés révén megállapítottak négy szempontból történő rendszeres teológiai megítélését igyekszem elvégezni. Részben érinteni kívánom az *emlékezet és a történelem* viszonyát. A *pneumatológiai* megfontolásokon keresztül az *úrvacsoratan* lényegi vonatkozásainak tárgyalására kerül sor, hogy végül az etikai megítélésben eljuthassunk a közösségi és személyes *hitgyakorlatok* feltáráshoz.

1. Bibliai alapok

1.1. Emlékező és felejtő ember az ószövetségi könyvekben

Az emlékezés (זָכַר – לֹא-שָׁכַח) alakzatai

Az ószövetségi ember emlékezetének egyik központi tárgya a szövetség, illetve üdvtörténetnek az egyiptomi szabadulásban tetten ért és megélt reprezentatív története, minden történetiséget átütő és betöltő teofániája. Nyilvánvaló, hogy nem *az* ember emlékezéséről van szó, hiszen a felhívás olyan érvényességgel lép fel, melynek betartása és gyakorlása az egész közösséget érinti. Az egyén csak a közösség részeként részesülhet a szövetségszövetség és a szabadítás áldásaiból.

Az igehelyek nagyrésze felhívás. Kitűnik, hogy az egyiptomi szolgaságból való szabadulás, illetve a pusztai vándorlás csak annyiban tárgya az emlékezetnek, amennyiben arra az Istenre utal, aki ezt a szabadítást véghezvitte. Nem egy történeti tény áll az emlékezet középpontjában, hanem az a mód, ahogyan a szabadítás végbement. Minden emlékeztetésnek kimondott vagy ki nem mondott célja, hogy az *akkor* és *ott* jelenlévő Istent mindenkor *jelenlévő* Úrként láttassa. *Emlékezz (זָכַר) és el ne felejtőd (לֹא-שָׁכַח) a szövetséget, amit az Úr a te Istened kötött veled és atyáiddal, s mindazt, amit veled cselekedett!* (2Móz 13,3; 5Móz 7,18; 1Krn 16,12.15; Neh 4,14; Zsolt 105,5; Ézs 46,9 – 5Móz 4,9.23; 6,12; 8,11.14; 2Kir 17,38; Zsolt 78,7; 103,2, Péld 3,1; 4,5; 31,5 stb.)

A 2Móz 17,14-ben Amálek emlékezetének eltörlése a megsemmisítéssel egyrangú. A 5Móz 25,17.19 viszont a megsemmisítést *véghezvivő* Istenre helyezi át a hangsúlyt, biztosítva ezáltal a népet Isten gondviselésének és szabadításának folytonosságáról. Bálák „koholmányára” és Bálám válaszára való emlékeztetésnek is az a célja, hogy „az Úr igazságos cselekedetei” váljanak nyilvánvalókká (Mik 6,5). Az emlékeztetésre való felhívás tehát a *szolga* nép és a *szabadító* Isten feszültségében látatja Isten *jelenvalóságát* és népe iránti elvárását (5Móz 5,15; 5Móz 16,12; 5Móz 24,18; 5Móz 24,22). Ezért kötődik a szabadításra való emlékeztetés a törvény betartásához, ami révén a nép a maga

részéről tenne bizonyosságot a szövetség folytonosságáról. A Zak 10,9-ben *széthintésként* megfogalmazott misszió is erre tekint: *És széthintem őket a népek között, hogy a messze földeken is emleghessenek engem, és fiaikat neveljenek és visszatérjenek.*

Módját és tárgyát illetően nem kielégítő, vagy éppenséggel rossz emlékezésről is olvashatunk. Izráel Istenének emlegetése is történhet igaztalanul (Ézs 48,1). A bálványokról, oltárokról való megemlékezés (Jer 17,2) aszerint való cselekvést is jelent. A bűnök és vétkek emlékezetbe hozása sem egyszerű megemléítést jelent, hanem e vétkek és bűnök ismételt elkövetését (?), amiért méltán kijár Isten haragvó és büntető emlékezete (Ez 16,43; 21,24; 23,19.21) és emlékeztetése. Istennek a bűnökre való emlékeztetése mint megszegyenyítés és büntetés többszörösen visszatér Ezékiel könyvében (Ez 16,61.63; 20,43; 36,31).

Isten népe emlékezetének külső formái látható módon hivatottak az emlékeztetés funkcióját betölteni. Tárgyak² és kultikus gyakorlatok révén az események továbbadása, illetve Isten emlékeztetése megy végbe. A homlokkötő arra figyelmeztet, „hogy Izráelnek emlékezni kell az egyiptomi szabadításra, sőt tovább kell adnia fiainak is a szabadulás örömhírét.” (5Móz 6,7; 11,19)³

A kultikus gyakorlatban is vissza-visszatér az emlékezés és emlékeztetés fontosságának hangsúlyozása: emlékeztető áldozat, a gyanakvó férj féltékenységi áldozata (4Móz 5,15; 15,18), engesztelési pénz (2Móz 30,16), böjt (4Móz 15,39).⁴

Az emlékezetre való felhíváshoz tartozik ugyan, de attól jól elkülöníthető az igehelyeknek azon csoportja, ahol feddésről és tanúságról van szó. Többnyire a Zsoltárok könyve szolgáltat olyan igehelyekkel, ahol a megemlékezés bizonyágtétel formájában olvasható. Istenről vagy nevééről (20,7; 42,7; 63,7, 77,4; 119,55; Jón 2,8), az ő csodáiról, ítéletéről (119,52), igazságáról (71,16) és cselekedeteiről (77,12, Ézs 63,7), a régi időről (143,5), Sionról (137,1) emlékezik meg a szentíró. Ugyanígy tesz bizonyosságot arról is, hogy *nem feledkezik* (לֹא שָׁכַח) meg minderről: 5Móz 26,13; Zsolt 44,18; 119,16.83. 93.141.153.176).

A felejtés (לֹא יָזַכַּר – שָׁכַח) alakzatai

A felejtés gyakorlatát az Ószövetségben hiába keressük. „A Biblia egyedül a feledéstől való rettegést ismeri. Itt a felejtés, az emlékezés ellentéte mindig valami negatív, a voltaképpeni bűnnel azonos, amiből az összes többi bűn fakad.”⁵ Feddés és büntetés⁶ illet mindenkit, aki *nem emlékezik* meg, vagy *megfeledkezik* Isten törvényéről és pa-

² Kürtzengés (3Móz 23,24; 4Móz 10,9–10), réztömjénező (4Móz 17,4–5), emlékkövek, emlékoszlopok (Józs 4,7).

³ Bartha Tibor Dr. (szerk.): *Keresztény Bibliai Lexikon I.* Kálvin János Kiadó, Budapest 1993, 617.

⁴ „Ha az Ószövetség kultikus nyelvben egy ehhez hasonlóan általános formulát keressünk arra vonatkozóan, hogy miféle jelentőséggel rendelkezett a kultusz Izráel számára, azt mondhatnánk, a kultusz Izráelt Jahve emlékeztetébe idézi. Az Isten megemlékezését jelölő kifejezés mindenesetre gyakran megtalálható, és egészen különböző kultikus ünnepekkel kerül összefüggésbe. Így például a házasságtörés gyanúja esetén bemutatandó áldozat כִּנְיָ חַת זָכַר רֵן (4Móz 5,15). A kultikus harsonák megfúvása Jahvét Izráelre emlékezteti יְהוָה לִפְנֵי יְהוָה (וַיִּזְכֹּר הֵם לְפָנָיו 4Móz 10,9–10.) stb.” Rad, Gerhard van: *Az Ószövetség teológiája I.* Osiris Kiadó, Budapest 2000, 195.

⁵ Yerushalmi, Yosef Hayim: Tünődések a felejtésről. In: *Záchor.* Osiris Kiadó – ORZSE, Budapest 2000, 113.

⁶ 5Móz 8,19: Ha pedig teljesen megfejtkez az Úrról, a te Istenedről, és idegen istenek után jársz, és azoknak szolgálsz, és meghajtod magadat azoknak; Bizonyosságot tészek e mai napon ti ellenetek, hogy végképen elvesztek. Zsolt 9,18: Scolba jutnak a gonoszok, oda minden nép, a mely elfeledkezik Istentől.

rancsolatairól (Bír 8,34; Neh 9,17; Zsolt 78,42; 106,7 – לֹא־זָכַר – Bír 3,7; Jób 8,13; Zsolt 50,22; 78,11; 106,13.21; 119,139 – zsoltáros keserűségét fejezi ki a nép felejtése miatt; Ézs 17,10; Jer 18,15; 23,27; Hós 2,12; 8,14, 13,6 – חָשַׁח stb). Egyedülálló Jeremiás tiltakozása, aki keserűségében, megaláztatottságában küldőjéről és küldetéséről egyaránt megfélemedezni kíván. *Azért azt mondom: nem emlékezem róla, sem az ő nevében többé nem szólok; de mintha égő tűz volna szívemben, az én csontjaimba rekesztetve, és erőlködöm, hogy elviseljem azt, de nem tebetem* (Jer 20,9).

A 5Móz 32,18 is példázza, hogy nem *emlékezetkiesés*ről van szó. Ahol az Ószövetség az ember felejtéséről, a nép felejtéséről beszél, Istentől való elfordulást jelöl. A teremtő és szabadító Istenről való megfélemedkezés az idegen istenek imádatában valósul meg. *Ismert és örök* Isten felcserélése *idegen és éppen most születő ördögökre* saját történetük és identitásuk semmibe vevését jelenti.

1.2. Emlékező és felejtő Isten az ószövetségi könyvekben

Az emlékezés (זָכַר) alakzatai

Azokat az igehelyeket, amelyekben a זָכַר ige, illetve ennek főnévi változatainak szubjektuma maga Isten, egy hármas csoportba rendszereztem az igeversek megnyilatkozási módjai alapján. Az első csoport („Én az Úr vagyok...”) azokat az igeverseket foglalja magába, amelyekben egyes szám első személyben Isten vall *önmagáról mint emlékezőről*, illetve Ő maga tesz ígéretet arról, hogy *emlékezni* fog, vagy pedig a *nem emlékezem* lehetőséget vetíti előre. A második csoportba (felhívás) azok az igék tartoznak, amelyekben a szentíró, a próféta, vagy bármilyen más személy *Istent emlékeztetni* kívánja, vagy pedig éppenséggel azt szeretné elérni, hogy Isten valamire *ne emlékezzék*. A harmadik csoport (tanúság) a tanúság vagy bizonyoságtétel célzatával vall Istenről mint emlékezőről. Ez a hármas felosztás a beszédmódokból kiindulva kívánja árnyalni azokat a toposzokat, amelyek mint tárgyak az emlékezés köré szerveződnek.

Tematikájukat tekintve korántsem mutatnak feltűnő különbséget a három csoportba sorolt igeversek, ám a különböző megnyilatkozási módok beazonosítása révén felsejlik egy retorikai konfliktus, amely egy adott ponton teológiai konfliktussá válik.

Az általam „Én az Úr vagyok...” nevezetű locus-tömbben egyes szám első személyben olvashatunk azokról a toposzokról, amelyeket Isten *emlékezetesnek* tart, illetve amelyeknek emlékezetéről *lemond*. A legfontosabb toposz, amely ebben a csoportban deklaratív-normatív formában kifejezésre jut, s amely a többiekben is erőteljesen érvényre jut, az a szövetség. Úgy tűnik, még a vétekre, a bűnre való emlékezést is az határozza meg, hogy a kiválasztott nép és Isten között megkötött szövetség milyen mértékben szenvedett csorbát, ill. konkrét, Isten és ember irányából jövő cselekedetek révén miként nyert újabb megerősítést.

Az első csoporthoz úgy beszédmód tekintetében, mint tematikáját nézve, a harmadik csoportba (tanúság) sorolt igék állnak a legközelebb. Mindkét csoportban hangsúlyos a szövetségre való emlékeztetés. A szövetséget sok esetben éppen azok a reprezentatív személyek képviselik, akik nem pusztán elvont szereplői a szövetségkötés történetének. Ezek a személyek a leszármazáson és elkülönülésen alapuló vallási és nemzeti identitás révén, Isten és a kiválasztott nép közötti időbeli és teológiai távolság legkézzelfoghatóbb (vérszerinti) összekapcsolói. Ábrahám, Izsák, Jákob, Noé, Dávid stb. személyén keresztül a vérségi kötelék alapján a mindenkori néphez tartozó részévé és parterrévé válik a szövetségkötésnek.

A tárgyat tekintve a *Felhívás* csoportba sorolt igeversek sem állnak messze a másik két csoportba soroltaktól. A különbség a másik kettőhöz képest a beszédmód *felhívás-jellegeből* adódik. Itt már világossá válik, hogy a kollektív tudattól egy kissé elmozdulva mindenki személy szerint helyet kíván Isten *emlékezetében*. Az *emlékezetre való méltóság* mellett már nem csupán az Atyáknak adott ígéret felemlegetésével argumentál, hanem személyes tettekkel is magára kívánja hívni a figyelmet. Az *emlékezetre való méltóságot* a tettek érvényességén keresztül egyrészt magával a szövetséggel, másrészt Isten tulajdonságaival méri.

Nehémiásra jellemző, hogy a felhívás identitás megszilárdítását, igazolását célozza meg. Ez az identitás pedig a kultuszban betöltött státus mentén szerveződik. A kultikus gyakorlatok szabályszerű, törvényes (Neh 13,22), illetve törvénytelen, s éppen ezért Isten akarata elleni (Neh 13,29) véghezvitele Isten emlékezetébe való beírást jelenti. Neh 5,19 és 6,14 arra mutat rá, hogy Isten emlékezetének kimenetelét a (legtöbbször kultuszhoz tartozó, de mindenképpen a szövetségkötéshez hű) cselekedetek határozzák meg. Világossá teszik, hogy Isten emlékezete nem egyértelműen a könyörületességet jelenti. A „kegyelmed szerint” (Zsolt 25,7), a „javamra” (Neh 5,19; 6,14) emlékezzél, vagy a „ne emlékezzél rovásunkra” (Zsolt 74,22; 79,8) kifejezések mind arra utalnak, hogy nem mindig kedvező Isten emlékezete (Zsolt 109,14 – „Atyáinak álnoksága emlékezetben legyen az Úr előtt”; Zsolt 137,7 – Edom fiai). Nem csak egyszerűen az emlékezésre való felhívásról van tehát szó, hanem az atyáknak tett ígéret, a néppel kötött szövetség szerinti számontartásra való felszólításról is egyben. A mérce tehát nem a cselekedet maga, hiszen a cselekedetek mércéje a hűség vagy a hűtlenség, és éppen e kettő révén válhat Isten emlékezete ítéletté vagy kegyelemmé. Döntő fontosságú ebből a szempontból a Zsolt 106,45 (*És megemlékezett velük kötött szövetségéről, és nagy kegyelmsége szerint megengesztelődék.*) és Jer 14,21 (ne gyalázd meg a te dicsőségednek székét – emlékezzél – ne rontsd meg a szövetséget). Ez utóbbi már átlépni látszik a *kérés* határait.

A fentebb említett vélt vagy valós teológiai konfliktus éppen az emlékeztetés szándéka és jogossága kapcsán merül fel. Az Ézs 43,25-ben ezt olvassuk: *Én, én vagyok, aki eltörlöm álnokságaidat enmagamért, és bűneidről nem emlékezem meg.* A bűnökről való megemlékezés nem a cselekedetek, hanem Isten szuverén hatalmának következménye. Az Ézs 43,26 (*Juttasd eszembe, no pereljünk együtt, beszélj el, hogy igaznak találtassál*) pedig nem kevés iróniával szólít fel az emlékeztetésre, rámutatva az igaznak tartás és az emlékeztetés meglehetősen bizonytalan korrelációjára. (Mintha cáfolná ezt az Ézs 62,6 – *ti, kik az Urat emlékeztetitek, ne nyugodjatok!*)

A felejtés (פֶּשַׁע) alakzatai

A פֶּשַׁע csoportosítása nem sokban különbözik az előzőtől. Itt is ugyanúgy megtalálható Isten önközlése. Három ígét soroltam ide: kettő (Ézs 49,15; Ám 8,7) a felejtés kizárásáról biztosít, Hóseásnál viszont arról olvashatunk (Hós 4,6), hogy Istened törvényének elfelejtése maga után vonja, hogy Isten is megfedkezék azokról (és azok le származottjairól?), ellentétben az Ézs 49,15-tel, ahol Isten felejtését még népének megfedkezése sem vonja maga után. A *tanúság* csoportban a szentírók kizárólag arról tesznek bizonyosságot, hogy Isten nem felejtí az ő népét, a szegények kiáltását és az Atyák szövetségét. Sokkal érdekesebb a harmadik csoport, ahol nyolc közül három felhívásról van szó, a többi öt panasz formájában magához a felejtő Istenhez emeli fel a szavát. Úgy tűnik szükséges a felejtést (פֶּשַׁע) külön tárgyalni, nem csak egyszerűen a

nem emlékezés eseteként. A felejtő Istenről és Istenhez szóló könyörgés hangneme azt sugallja, hogy mégiscsak van valami fokozati különbség a bűnökről való emlékezés, a bűnökre való nem emlékezés és a teljes felejtés között. Éppen a könyörgés kétségbeesés-jellege világít rá arra, hogy Isten és a kiválasztott nép közötti kapcsolat, a זָכַר – שָׁחַח kettősségében és derrivátumaiban gondolkodva az utóbbi fejezi ki a legmélyebb drámaiságot. A זָכַר esetében ezt leginkább az Ez 21,24; 21,32 közelíti meg, ahol a bűnök és vétkek provokatív előtérbe helyezéséről (*emlékezetbe hozzák vétkeiket*) és az ennek következményeként betudható Isten emlékezetéből való abszolút törlésről olvashatunk (Ez 21,32 – *emlékezetbe nem jössz többé*).

A זָכַר gyakran utal a bűnre. Istennek hatalmában áll nem emlékezni a bűnre, de jogában áll hatalmát megemlékezvén gyakorolni (nem csak a népének ellenségével szemben). A שָׁחַח-al viszont seholy sem felejt el Isten a bűnt.

A felejtés (נָשַׁח), mint az adóságok elengedése (נָשַׁח)?

Még mindig tartogat izgalmas dolgokat az emlékezés–felejtés vizsgálata. A נָשַׁח szintén a felejtésre vonatkozik, bár נָשַׁח-val való hasonlósága a felejtő Istenről való „tudásunk” megszerzésében ugyanannyira akadályoz, mint amennyire tág (olykor már ellenőrizhetetlenül tág) lehetőséget jelenthet a szöveghelyek tanulmányozásakor. Több-kevesebb bizonyossággal csak három igehely esetében állapítható meg, hogy itt valóban נָשַׁח-ról, és nem a נָשַׁח-nak megfelelő jelentésről van szó. Ugyanis bár több szótár is megegyezik abban, hogy a נָשַׁח-nak a második jelentése a נָשַׁח-nak megfelelő *elengedés, tartozás elengedése, elhagyás*, az viszont már annál kevésbé világos, hogy egyszerű homonimák-e, vagy pedig van köztük tartalmi összefüggés is. A rendelkezésünkre álló 20 előfordulás (18 versben) közül hat enged meg, hogy tartalmi összefüggést is lássunk a két jelentés között. (5Móz 15,2; Jób 11,6; 39,20; Ézs 24,2; 44,21; 50,1; Jer 23,39)

Az 5Móz 15,2-ben olvashatunk az elengedésről, mint ami az Úrnak kedves: „Ez pedig az elengedésnek módja: Minden kölcsönadó ember engedje el, amit kölcsönadott az ő felebarátjának; ne hajtsa be az ő felebarátján és atyjafián; mert elengedés hirdettetett az Úrért.” A felejtés jelentéssel: Jób 11,6: „És jelentené meg néked a bölcsességnek titkait, hogy kétszerte többet ér az az okoskodásnál, és tudnád meg, hogy az Isten még *el is engedett* néked a te bűneidből.” Jób 39,20: „Mert Isten a bölcsességet *el feledtette* vele, értelmet pedig nem adott néki.” Ézs 44,21: „Oh emlékezzél meg Jákób ezekről és Izráel, mert az én szolgám vagy te, én alkottalak téged, én szolgám vagy, Izráel! *nem feledlek el*.” Jer 23,39: „Ezért imé én *elfeledlek* titeket, és kigyomlállak titeket, és a várost, amelyet néktek és a ti atyáitoknak adtam, elvetem az én orcám elől.”

1.3. Emlékezés és felejtés az újszövetségi könyvekben

Az újszövetségi könyvekben az emlékezés és a felejtés fogalmának jelentésköre sok szempontból a köznapi használatnak megfelelő módon alakul. Ugyanakkor viszont több igehely árnyalja e két tevékenységről kialakított képünket és általunk használt jelentéseit. Az emlékezés-felejtés tevékenységére utaló, Újszövetségben előforduló igehelyek csoportosítása minden bizonnyal több szempont alapján is elvégezhető. De e fogalmak jelentésgazdagodásának és jelentésmódosulásának a letapogatása érdekében a következőkben ezeknek a lokusoknak olyan vázlatos rendszerét kívánjuk megadni, amely azokra a tárgyakra, toposzokra összpontosít, melyek mozgatórugói az emlékezésnek és a felejtésnek, illetve amelyek e tevékenységek értelmét és célját megadják.

...*mint mentális tevékenység*

Az Újszövetségben a legtöbb helyen az emlékezés és a felejtés a megszokott mentális tevékenység értelmében használatos. Ennek értelmében az emlékezet és a felejtés tárgya nagyon sokrétű lehet. Krisztus tanítványai elfelejtenek (*ἐπιλανθάνομαι*) kenyeret vinni magukkal (Mt 16,5; Mk 8,14). Az *ἀναμιμνήσκω* esetében is úgy tűnik, egyszerű emlékezéssel van dolgunk. Péter visszaemlékezése a fügefa megátkozására (Mk 11,21) és Jézus figyelmeztetésére, prófécijára (Mk 14,72) mentális tevékenységére utal. Timóteus küldetése is abban a feladatban nyeri el értelmét, hogy az apostol életvitelére és tanítására emlékeztetve, mindezek alapját mutassa fel (1Kor 4,17). Régebb megszerzett információ felidézése (Mk 11,21; Mk 14,72; 2Kor 2,15), bizonyágtevő emberek példája (1Kor 4,17; 2Kor 7,15), a Krisztusban való hit kötelezettségei (2Tim 1,6) és a megtapasztalt és megértett kegyelem (Zsid 10,32) áll az emlékezés (*ἀναμιμνήσκω*) középpontjában, mint a mindennapok olyan múltbeli eseménye, említett értéke, amelyet az emlékezetből elő lehet és elő kell hívni.

Más igehelyek a tanításhoz, a misszióhoz kötöten szerepeltetik e tevékenységeket. A 2Pt 1,12 és a Júd 1,5 esetében az emlékeztetést (*ὑπομιμνήσκω*) a szentíró annak ellenére fontosnak tartja, hogy azok, akiket emlékeztetni kényszerül, már az adott információ birtokában vannak. Nem hiábavaló, sőt minden előzetes ismeret ellenére fontos az emlékeztetés, az emlékezés. Az emlékeztetés (2Pt 1,13; 3,1 – *ὑπόμνησις* 2Pt 1,15 – *μνήμη*) *missziós* és *pedagógiai*, a vendégszeretet és a jótékonykodásra való felhívás esetében *erkölcsi* (Zsid 13,2; 13,16 – *ἐπιλανθάνομαι* – *el ne feledkezzetek!*), de találkozzunk olyan hellyel is, ahol *fegyelmezési* feladat vagy éppenséggel kötelesség (2Tim 2,14; 3Jn 1,10 – *ὑπομιμνήσκω*).

A Róm 15,15 *ἐπαναμιμνήσκω* egyéb előfordulási helyekkel egybehangzóan az emlékeztetés *missziós* jellegét emeli ki. Rámutat arra, hogy az emlékeztetés *pásztori* feladatának lényegét nem retorikai vagy pedagógiai haszna adja, hanem az, akinek nevében a levelek megírása, a tanítás történik.

...*mint értelemtalálás*

Azok az igehelyek, ahol a *μιμνήσκομαι* és a *ὑπομιμνήσκω* szerepel, olyan múltbeli információkról, adatokról, eseményekről stb. beszélnek, amelyet elő lehet hívni az emlékezetből. Ahol a Szentírás a *μιμνήσκομαι* fogalommal jelöli az emlékezetet, ott bizonyos információk emlékezetből való előhívására utal. Az emlékezet viszont legtöbbször próféciaikhoz kötöten jelenik meg. De nem csak arról van szó tehát, hogy egyszerűen visszaemlékezik valaki egy múltbeli eseményre, prófécijára. Ami a múltban elhangzott, nem felejtődött el ugyan, de értelmét és helyét a *jelen* történéseinek vonatkozásában nyeri el. A templom megtisztításakor (Jn 2,17) egy ószövetségi utalás (Zsolt 69,10), a Krisztus feltámadásában (Jn 2,22) és megdicsőülésében (Jn 12,16) az ószövetségi és a jézusi próféciaik, Péter bizonyágtételében (ApCsel 11,16) a Szentlélek ereje, de lényegében Jézus egész tanítása, Isten emberré válása is új *hermeneutikai horizontba* kerül. Értelmezhetősége és jelentése rögzítetté és kötötté válik, azaz mintha az értelemkeresés és az értelemtalálás hosszú és bizonytalan történetének beteljesedéséhez érnénk ezekben a fordulópontokban.

Ehhez hasonló módon nyújt *hermeneutikai* többletet a Szentlélek Jn 14,26-ban megfogalmazott *emlékeztető* (*ὑπομιμνήσκω*) ereje is. A Lk 22,61-ben és a Jn 14,26-ban időbeli etlódást figyelhetünk meg. Minkét esetben a visszaemlékezés egy korábbi esemény,

történet, jel válik érthetővé, értelmessé. Illetve a Jn 14,26-ban, a tanítványok virágvasárnapi értetlenségével összeolvasva (Jn 12,16), éppenséggel az az ígéret hangzik el, hogy a Szentlélek, a vigasztaló teszi lehetővé, hogy mindaz, ami Jézus életében érthetetlen volt, megkapja a maga értelmét, illetve az a tanítói munka, amelyet Krisztus az Ő életében elkezdett, továbbra is folytatódik.

A feltámadás történetének megszégyenítő tanulsága a főpapok és farizeusok egyedülálló emlékezése (Mt 27,63 – μιμνήσκομαι). Az elhangzott információ valódi értékét és értelmét ugyanakkor képtelenek felismerni, bizonyítva ezáltal, hogy a mentális tevékenység nem hittevékenység is ugyanakkor.

...mint bitgyakorlat

Az emlékezésnek a *μνεία*-val kifejezett fajtája túlmutatni látszik a mentális tevékenységen. A másokról való megemlékezés, az apostol vagy a szentíró személyén keresztül az Isten és a megemlékezettek közti kapcsolatot hivatott betölteni, oly módon, hogy *bálaadásában, könyörgésében és imádságában*, tehát az Istennel való közvetlen kapcsolatában helyet ad a másokra való emlékezésnek. Isten elé viszi mindazt a figyelmet, amellyel másokat illet. Az apostol távollétében is gondot visel a megalapított gyülekezetre (1Thessz 1,2). „Az imádkozás által megőrizte a lelki kapcsolatot a gyülekezettel. Az egymásért való imádkozás példájával Pál megmutatta a keresztyén közösség ápolásának módját.”⁷

Az ígehelyek másik csoportja olyan hittevékenységekre irányítja a figyelmet, amelyek emlékezetessé teszik annak elkövetőjét. A *μνημόσυνον* három helyen fordul elő az Újszövetségben (Mt 26,13; Mk,14,9; ApCsel 10,4). Mindhárom előfordulási hely olyan cselekedetek esetében fordul elő, amelyek méltóvá teszik elkövetőjét Isten emlékeztetésére. A Jézus lábát megkenő asszony tette a tanítványok minden megrökönyödése ellenére részévé válik a Jézusról szóló evangéliumnak, éppen azért, hogy a megfeszített Jézus halálára utalva eszkatologikus értelmet nyer.

Kornéliusz hittevékenysége kétirányú. Kegyessége és istenfélelme mások megsegítésében és az Istennel való kapcsolat fenntartásában, az imádságban nyilvánul meg. Az isteni hírnök üzenete arról biztosítja az itáliai századost, hogy tettei „emlékeztetőül feljutottak az Isten elé”. Mindkét esetben nyilvánvaló, hogy hit-tevékenységüket nem csak Isten tartja számon. Mások számára is jelzésértékűvé válik, olyan követendő példává, amely egyrészt Krisztus áldozatára utaló jelként, másrészt az Ő *távollétében* is a *jelenvaló* Istennel számot vető ember kegyes életviteleként mindenki előtt emlékeztetőül szolgál. A 31. versben Péter érkezésekor Kornéliusz megismétli a hallottakat: *És mondta: Kornéliusz, meghallgattattott a te imádságod, és a te alamizsnáid emlékeztetbe* (μιμνήσκομαι) *jutottak Isten előtt.* (ApCsel 10,31)

Az *imádságában emlékező*, és cselekedeteiben *emlékeztetre méltó* mentális tevékenységen túlmutató jelentését támasztja alá a Jak 1,24–25, ahol a felejtés (ἐπιλανθάνομαι) és a feledékenység (ἐπιλησμονή) nem egyszerűen emlékeztetkihagyás, hanem egy alapjaiban elhibázott magatartás.

Az *ἀνάμνησις* az úrvacsora szereztetési igéjének egyik központi fogalma (Lk 22,19; 1Kor 11,24–25). Nem csak egyszerű felhívás annak újrajátszására amit Jézus tett, jelentése még csak abban sem merül ki, hogy keresztyéni kötelességünk a sákramentumok helyes kiosztása. Az *én emlékeztetemre* való utasítás az *ezt cselekedjétek* alapját adja meg, úgy

⁷ Geréb Zsolt: *A Thesszalonikabeliekhez írott levelek magyarázata*. Kolozsvár 2003, 26.

egyszersmind túl is mutat azon. A negyedik előfordulási hely (Zsid 10,3) csak megerősíti a Krisztus egyszeri áldozatára való tevékeny emlékezésnek minden emberi rítuson túlmutató eszkatologikus jellegét.

...*mint Isten tette*

Az újszövetségi iratokban nagyon ritkán fordul elő. Arról már beszéltünk, hogy a hitgyakorlatok által miképpen íródunk bele Isten emlékezetébe. A Zsidókhoz írt levél ószövetségi idézetein kívül (Zsid 2,6 – *Zsolt 8,5–7*; Zsid 8,12; 10,17 – *Jer 31,24*), Mária énekén (Lk 1,54) és a Krisztussal együtt keresztre feszített gonosztevő kívánságán (Lk 23,42) keresztül a Lk 12,6 és a Zsid 6,10 Istennek az övéiről való megfélekedésének lehetetlenségéről beszél.⁸

2. Szisztematikus reflexió

2.1. A történelem mint az emlékezet tárgya

Az emlékezet tárgya a köznapi értelemben egy múltbeli esemény vagy események sorozata, információ vagy impulzus, melyet megfelelő, emberi adottságainkat kama- toztatva elő lehet hívni, elő lehet idézni. Az emlékezet időisége és időre vonatkozása egy külön dolgot tárgyát képezheti. Ebben a fejezetben csupán azokat a gondolatokat kívánjuk felvillantani, amelyek elősegíthetik elemzésünk szándékának kibontását.

A történészeket – állítja Boman – „alapvetően csak az elmúlt tényei foglalkoztatják őket, s azokat csak annyiban kívánják magyarázni, amennyiben azok más történeti tények alapján értelmezhetőek.”⁹ A Szentírás ezzel szemben egy egészen másfajta történelmet tár a szemünk elé. A keresztyénség – állapítja meg a Rahner–Vorgrimler-féle *Teológiai késszótár* – „történetmondó” közösség. „Az emlékezés által arra a történelmi- leg egyedülálló eseményre vonatkoztatja magát, hogy Jézusban Isten visszavonhatatlanul felkínálta az embernek a megváltást.”¹⁰ A megtörtént események *tárgyai* ugyan a teremtet ember emlékezetének, de csak olyan mértékben, amennyiben kifejeződési formái, támaszpontjai annak a tevékenységnek, amely az Isten és az ember dialogikus viszonyát prezentálja. A múlt történései éppen divinatorikus, transzcendens jellegüknél fogva többek, mint időbeli cselekmények. Eszkatologikus jellegüknél fogva túlmutatnak egy nép és egy ember történetén. Nem befejezettek, hanem ösztönzők, nem lezártak, hanem nyitottak minden olyan tevékenységre, melyek a keresztyéni életvitel misz- zióis és katekizációs területeit illeti. A megtörténtek egyszerűsége és megismételhet- lensége nem kétséges. Az egyház *lelki* kontinuitását viszont éppen az adja meg, hogy ezen egyszeri és megismételhetetlen tettek identitásképző jellegének állandóságát nem önmagunkban és nem önmagunkért tartjuk emlékezetre méltónak. A múltra való em- lékeztetés célja önmagunkat Isten fényében megérteni. Nem egyszerűen csak arról van szó, hogy amit az atyákkal cselekedett Isten, velünk is tette, hanem arról, hogy Isten

⁸ Lk 12,6: Nemde öt verebet meg lehet venni két filléren? és egy sincs azok közül Istennél elfelejtve (ἐπιλανθάνομαι). Zsid 6,10: Mert nem igazságtalan az Isten, hogy elfelejtkezzék (ἐπιλανθάνομαι) a ti cse- lekedeteitekről és a szeretetről, melyet tanúsítottatok az ő neve iránt, mint akik szolgáltatok és szolgáltok a szenteknek.

⁹ Boman, Thorleif: *A héber és a görög gondolkodásmód egybevetése*. Kálvin Kiadó, Budapest 1998, 147.

¹⁰ Rahner, Karl – Vorgrimler, Herbert: *Teológiai késszótár*. Elektronikus formátum: <http://www.communio.hu/ppck/k150.htm> (megnyitás dátuma: 2006. május 12.)

tetteinek komolyan vétele részesévé tesz egy közösség történetének. Isten a történelemben jelentettek ki magát. Ez a történelem viszont önmagunk és Teremtőnk megismerésének egyik forrása, az Ő „lényegét nem tantételekből, hanem tetteiből lehet megismerni”.¹¹ Ezek a tettek annyiban, és éppen azért alkotnak történelmet, mert identitásunk, teremttségünk, függőségünk letapogatható nyomai. A Szentírás az emlékezés és felejtés vonatkozásában azt hangsúlyozza, hogy mindannak, amit Isten múltban elkövetett tetteiből komolyan veszünk, és a jövőre vonatkozó ígéreteiből realizálunk, kihatása van a jelenre nézve. Aki így emlékezik, az „az események közepette tudja magát, és az emberi lélekre összpontosít, arra, hogy az milyen módon fordul a jövő felé a maga gondolataival és szándékaival.”¹²

A megtörtént dolgok lejegyzésének fontosságára vonatkozóan is több utalást találunk a Szentírásban. Nem is csak arról van szó, hogy minden lejegyzett szó Isten ihletettségéből nyeri legitimitását, hanem azokról az utasításokról vagy feljegyzésekről, amelyek az emlékirók státuszát teológiai kontextusból határozhatná meg. A megtörtént események lejegyzésének teológiai súlyát nem azok ténytudósága adja, hanem az, aki ezekben önmagát a közösség számára egy Istenként kijelenti. A Szentírás, mint Isten kijelentése, több mint a történetek összessége. Az Ige ható- és kapcsolatteremtő jellegéből kifolyólag történés. Az idő nem egy külső szemlélő számára adott, kikerülhetetlen faktum, hanem olyan közeg, amelyben az ember Isten viszonylatában válik azzá, aki. Éppen ezért saját történetét és jövőjét nem a múlt és jövő kategóriáival *ragadja meg*, hanem az Isten által meghatározott minőségek szerint *éli*. Életét nem történetként *határozza meg*, hanem történésként *éli*. Az ember története a Bibliában nem kronologikus sorrendben ábrázolódik, hanem mindig is Isten tekintete által meghatározott események sorrendje által. Az a tény, hogy eseményekből olykor önmagát kivonja Isten, rámutat arra, hogy Nélküle a történelem csak az események lényegét vesztett kusza és sorsszerű láncolata. Hiány. Az emlékezést a történés érdekli, a történelem tartalmát pedig mindig Isten jelenlétének adja meg. Valahányszor Isten arcának eltakarásáról olvasunk, az vagy Isten haragját, ítéletét vagy büntetését jelenti, vagy éppenséggel maga a bűn az, amely lehetetlenné teszi Isten látását, vagy pontosabban Isten erejének megismerését. De minél nagyobb a múltban megmutatott erejének bizonyossága, tapasztalata, annál nagyobb Isten jelenlétének elmaradása miatt érzett hiánya is. Ha az emlékezet már csak a pusztán tényekre fókuszál, és nem hajlandó számot vetni azzal, aki cselekszik, elveszíti értelmét. Isten rejtőzködése és hiánya az emlékező *hitgyakorlat* értelmének és valódi tartalmának helyreállítását szolgálja.¹³ Az emlékezet és a felejtés teológiai megítélése újraértelmezheti és új tartalommal töltheti meg gyülekezeteinknek a *Historia Domus* vezetésében gyakorolt történelmi emlékezetét.

2.2. Az emlékezet és a felejtés dogmatikai behatárolása

Pneumatológiai vetület

Az emlékezés és a felejtés újszövetségi kontextusát megvizsgálva az *értelemtalálás* csoportjába soroltuk azokat az igehelyeket, ahol az emlékezés a múlt bizonyos esemé-

¹¹ Boman, Thorleif: *i. m.* 147.

¹² Uo. *i. m.* 147.

¹³ A bálványimádás bűnébe esett vándorló nép képviselőjében felszólaló Mózes számára ezért válhatott bizonyágtételt ösztönző felismeréssé az a tény, hogy Isten orcájának jelenléte nélkül még a tej és mézzel folyó Kánaán is csak száműzetés lehet. (2Móz 33,1–17)

nyére, ígéretére vonatkozik ugyan, de jelentését és súlyát egy, a jelenben végbemenő esemény adja meg. Láthattuk, hogy nem csak egyszerű visszaemlékezésről van szó, hanem a jelen történéseinek értelemkereséséről. Gyakran vádolják keresztyén egyházunkat és bennünket is azzal, hogy hitünk és életvitelünk alapja nem több mint egy bizonytalan múltra, és e bizonytalan múltban élő „történeti” Jézus mások által célirányosan összeállított tanításaira való kultikus keretek között véghezvitt emlékezés. Ennek az emlékezésnek jelent és hitet konstituáló erejét alig vették számításba. Azt, hogy az egyház nem csak a múltban volt, és a jövőben lesz, hanem most is van, észlelhető és tapasztalható, hogy nem csak a múltra emlékezünk és a jövőt várjuk, hanem mindezek mellett a jelenben tevékenykedünk, a Szentlélek-Isten munkájának tudható be.

Amikor a Szentlélek emlékeztető *erejéről* beszélünk, igyekszünk elkerülni azt a téves felfogást, amely a Szentlélek személye és műve között lényegi különbséget tesz és lát. A Szentháromság egy örök igaz Isten Atyaként, Fiúként és Lélekként egyaránt emlékeztet, és az emlékezés tevékenységére serkent. A Szentlélek lényegét (szubsztanciáját) tekintve nem különíthető el az Atyától és a Fiútól, viszont személyi megnyilvánulását, munkáját tekintve létmódjának mássága nyilvánvaló. Mint hatalom nyilvánul meg, és mint az Igazság Lelke. Távol minden önkényes és öntörvényű cselekvéstől és hatástól egyedül Jézust hirdeti, és az Ő létének, valóságának felfedését viszi véghez a tanítványok előtt. Létének és valóságának kiteljesedését láttatja.¹⁴ A Szentléleknek ezt a hirdető, emlékeztető ereje által megteremtett teret neveztük újfajta hermeneutikai horizontnak, amely révén Jézus tanítása nem tantételek összességéként tárul elénk, hanem olyan folyamatként, amelyet itt és most kíván, és képes is érvényes lenni. Immár nem csak tanításként, hanem elsősorban megváltó tettként. Tavaszy Sándor, Barthra hivatkozva állapítja meg, hogy Isten rendelésének és rendjének ismerete még nem vezet el annak számomra való jelentéséhez. Ahhoz, hogy az információ, az ismeret hitté váljon, éppen a Szentlélek munkájára van szükség. Maga a Szentlélek teszi lehetővé, hogy „az Igében rejlő isteni ajándékokat”¹⁵ elfogadhassuk.

Ama vigasztaló pedig, a Szentlélek, akít az én nevemben küld az Atya, az mindenre megtanít majd titeket, és eszetekbe juttatja (ὕπομιμνήσκω) *mindazokat, amiket mondtam néktek.* (Jn 14,26)

A Szentlélek tanító és emlékeztető tevékenysége a krisztusi tanítás, és az általa véghezvitt üdvterv meghosszabbítását jelenti. Hermeneutikai abban az értelemben, hogy tanításával érthetővé igyekszik tenni számunkra azt, amit magunk erejéből felfogni sem volnánk képesek. Isten üdvterve Benne válik személyessé. A Szentháromság-Isten éppen a „Szentlélek megszentelő, megvilágosító munkája következtében válik az ember személyes életében ismertté, mert a Szentlélek által hangzik el Istennek személyes megszólítása az emberhez.”¹⁶ Ereje egyszerre teszi lehetővé a megismerést és az ismeretek továbbadását. Ezek az ismeretek viszont nem kiegészíteni szándékozzák Jézus tanítását. „A Lélek csak arra fog »emlékeztetni«, amit Jézus mondott (14,26); nem »önmagától« fog szólni, hanem csak azt fogja mondani, amit »hallott«; az »enyémből

¹⁴ „Der Geist ist der »Geist der Wahrheit« (14,17), die Macht, welche, ferne von allem eigenwilligen oder eigengestzlichen Wirken, nur eneb Jesus kundgibt, nur eben die Erschließung, die Aufdeckung, die Offenbarung seiner Wirklichkeit immer aufs neue vollstreckt: er wird sie in den ganzen Umfang der Offenbarung dieser Wirklichkeit hinein und zurgleich ihrer letzten, vollkommenen Gestalt entgegenführen.” Barth, Karl: *Die Kirchliche Dogmatik. Registerband.* Evz-Verlag, Zürich 1970, 487–488.

¹⁵ Tavaszy Sándor, Dr.: *Református keresztyén Dogmatika.* Cluj–Kolozsvár 1932, 213.

¹⁶ Uo.

fog meríteni» (16,13k). Jézusról fog »bizonyosságot tenni« (15,26). Semmi újat nem fog tanítani a Lélek, de mindaz, amit Jézus tanított és tett, új fényben fog feltűnni, és így először lesz világossá, a maga értelmében.¹⁷ A Szentlélek elküldésének üdvörtörténeti jelentősége ebben a hermeneutikai fordulatban is tetten érhető. Az ember felejt, de legalábbis gyakrabban emlékezik arra, amit önmagából merít, s ami személyes érdekei számára előnyös, mint arra, Akinék létét, bűneinek elfelejtését, megváltását és üdvösségét köszönheti, a vele szemben álló, de reá tekintő Istenre. A Szentlélek tanítása a mi értésünket segíti. Eszünkbe juttatja mindazt, amit velünk Isten tett. Az emlékezés soha meg nem szűnő igényét fogalmazza meg velünk szemben. Emberi oldalról nézve az emlékezés annyit tesz, mint hinni. A Szentlélek emlékeztetése pedig azt jelenti, hogy ez a hit nem tőlünk származik, hanem ő teremti, ő táplálja és ő erősíti meg bennünk az evangélium prédikálása és a sákramentumokkal való élés által (Heidelbergi Káté 65.). Ő a tanú (Jn 15,26), hogy Isten volt, van és lesz. Emlékezet és hit szoros egymásbafonódása ez. Ez a hitként felfogott emlékezés nem múltbafordulást jelent, hanem jövőre néző és jelent formáló tanúságot, nem csak értést, hanem sokkal inkább *alkalmazást*. Mindeközben „a Léleknek kell maradnia a cselekvő alannak, s a gondolkodó személynek a Szentlélek személyével kell összehangba kerülnie. A pneumatológiai gondolkodás ereje éppen a két szubjektumnak egymásra hangolódásából fakad. A szubjektumoknak ezt az egymásra- és összehangolódását nevezhetjük *hitnek*. Ezért a pneumatológiai gondolkodásnak össze kell kapcsolódnia a *Szentlélekben való hittel, lelki gondolkodással* kell válnia.”¹⁸

Emlékezés az úrvacsorában

Az emlékezésre való felhívás a szereztetési ige Lukács evangéliumában (Lk 22,19) és Pál Korinthusiakhoz írt levelében (1Kor 11,24–25) olvasható változatának egyik központi eleme. A továbbiakban az 1Kor 11,24–26 részletesebb elemzése révén szándékszunk az emlékezés mentális tevékenységen túlmutató, *hitgyakorlat* jellege mellett argumentálni.

Az „én emlékezésemre” cselekedjétek!

Krisztus egyháza – írja Barth az *Istenismeret és istentisztelet* című könyvében – a keresztség jegyében arra emlékezik, ahonnan származik, „az úrvacsora jelenében arra emlékezik, *ahová törekszik*: Isten igéjével való megtartatásra”.¹⁹ A keresztségben arról van szó, hogy legyen egyház, az úrvacsorában pedig arról, hogy az egyház megmaradjon. Az úrvacsora eszkatológiai mozzanatát nem lehet és nem is szabad elvitatnunk. Minden bizonnyal értékelhető volna mindez egy cirkuláris vagy lineáris időkonceptió keretén belül, de értelmét, célját, és jelentésének gazdagságát talán mégsem merítené ki. Kozma Zsolt *Az eszkatológia és az etika összefüggései az Ószövetségben* című tanulmányában a modern teológia eszkatológia iránti érdeklődésének egyik mozgatórugóját abban véli felfedezni, hogy Bultmann mitológiátlanító Újszövetség-értelmezése „a mindenkori mába történő egzisztenciális döntéssel történetietlenítette és távlataitól megfosztotta az eszkatológiát”.²⁰ Amikor az úrvacsora sákramentumának *emlékezésre* fókuszáló ér-

¹⁷ Bultmann, Rudolf: *Az Újszövetség teológiája*. Osiris Könyvkiadó, Budapest 1998, 353–354.

¹⁸ Bohren, Rudolf: *Lélektől vezetett gondolkodást!* Budapest 1991, 3.

¹⁹ Barth, Karl: *Istenismeret és istentisztelet*. Sylvester Rt. Kiadása, Budapest, é. n., 154.

²⁰ Kozma Zsolt: Az eszkatológia és az etika összefüggései az Ószövetségben. In: *Hagyomány és időszertűség*. Kolozsvár 2002, 113.

telmezését megkíséreljük, korántsem azzal a szándékkal tesszük, hogy Isten *látható ígé-jének* eszkatológiai mozzanatát pusztá egzisztenciális kérdéssé, befogadásá redukáljuk, ámbár az úrvacsorával való élésnek *hitgyakorlat*ként történő értelmezése valóban annak emberi, vagy éppenséggel egzisztenciális oldalát látszik kihangsúlyozni. A szerzetetési ige ilyen irányú elemzésének mégis az a szándéka, hogy az *emberi bálaadás* és az *Isten ajándéka* közti dogmatikai feszültséget, de ugyanakkor a köztük lévő dinamikus kapcsolatot is az emlékezetre való felhívás fényében megragadhasssa. „Az úrvacsorában együtt érvényesül az emlékezés és az előretekintés. Az úrvacsorában nem ismétlődik meg Krisztus egyszer s mindenkorra véghezvitt áldozata, de az emlékezéssel a gyülekezet tagjai magukra nézve érvényesnek tartják Krisztus áldozatát.”²¹ Az emlékezés és az előretekintés elválaszthatatlan egymástól. Annak következtében, hogy az emlékezés nem a múlthoz és nem is csak az időhöz kötött történik, világossá válik, hogy a múlt és a jövő oly mértékben tárgya az emlékezetnek, amilyen mértékben az *idők során* felhalmozódott, a múltból jövő és az *időkre* vonatkozó, tehát beteljesülésre váró, információkat a gyakorlatban képes jelenidejűvé, érthetővé tenni. „Az istentiszteleten megtapasztalt jelenidejű átélés, a *metalépszisz* a múlt szent eseményeinek és eszkatologikus, eljövendő beteljesedésének itt és most megélése és megcselekvése a prédikáció és az úrvacsora liturgiájában. (...) Akár a múltra (anamnézisz), akár az eljövendőre (prolépszisz) való emlékezés, Isten megszólításának, tettének és ígéretének jelenvalóságát szolgálja.”²²

Nem elhanyagolható tény, hogy a Krisztus által szerzett úrvacsora a páskabarány elfogyasztásának estéjén történik. A páska ünnepe több, mint egy múltbeli esemény történelmi tényként való felemlégetése, az úrvacsora is több, mint Krisztus tanítására, megváltó tetteire való mentális visszaemlékezés. „A megemlékezés rítusai és liturgiái által kiváltott emlékek ugyanis – tartalomtól függetlenül – nem az intellektust célozták meg, hanem a felidézést és az azonosulást. Világosan látható, hogy nem tényeket hívnak elő hirtelen a múlt mélyéből, amelyek bizonyos távolságból szemlélhetők volnának, hanem szituációk sorát, amelyekbe az emlékező egzisztenciálisan lesz bevonva.”²³ A páskavacsorára való utalás révén a *szabadító* Isten áll az úrvacsorai emlékezés közép-pontjában; a Jézus vérért jelentő bor viszont a sínai-hegyi szövetségkötés eseményét idézi fel, s így a Jézus Krisztusban új *szövetséget kötő* Istenre való emlékezés is részévé válik az úrvacsorának.

A Korinthusiakhoz írt levélben található szerzetetési ígében kettős felhívás hangzik el az emlékezésre vonatkozóan. A 23. versben megfogalmazott felhívás a cselekvő emlékezet krisztusi rendeletének kinyilvánítása: *est cselekedjétek az én emlékezetemre*. Ez a felhívás, jóllehet a kenyér megtörése után hangzik el, mégsem csak arra vonatkozik, hanem az egész úrvacsorát átfogja és megadja annak értelmét. A Krisztusra való emlékezésnek a sákramentális gyakorlatban is meg kell nyilvánulnia. Ahogyan még számos helyen a Szentírásban, itt is nyilvánvaló, hogy az Istenre vonatkozó emlékezés nem csak értelmi tevékenység, hanem látható és tapasztalható hitgyakorlat. „Úgy látszik tehát, hogy a keresztyének elfelejtkezhetnek Krisztusról. Ez az Ige feltételezi a róla való megfeledkezést, Akinek jósága és szeretete szüntelen emlékezésre kellene készítenie a keresztyéneket. Nem lenne szükség e szeretetteljes buzdításra, ha nem állna

²¹ Bartha Tibor Dr. (szerk.): *Keresztyén Bibliai Lexikon. II.* Kálvin János Kiadó, Budapest 1993, 662.

²² Békési Sándor: *A keresztyén esztétika teológiája*. Elektronikus formátum. <http://www.orbankalman.hu/Bekesi.doc> (megnyitás dátuma: 2006. május 12.).

²³ Yerushalmi, Yosef Hayim: *i. m.* 58.

fenn e szörnyű feltételezés, hogy a mi memóriánk hűtlennek bizonyulhat, és a mi emlékezetünk jellegében felületes, és természetében változékony.”²⁴ Nem tévedés ez, és nem emlékezetkiesés, hanem bűn. Mindent Isten fényében és reá való tekintettel tenni nem erkölcsi parancsolat, hanem teremtettségünk és függőségünk beismerése. Az emlékezetre való felhívás ilyen módon való értelmezése egyaránt magában foglalja azt az értelmezést is, mely szerint a *gyülekezet* emlékezik, s ezáltal az egykori cselekvést előhozza a jelenbe, és a múltat jelen idejűvé teszi,²⁵ és azt az értelmezést is, mely szerint ennek a mondatnak *Isten* az alanya.²⁶ Éppen e Krisztusra tekintő emlékezetből meríthetünk erőt ahhoz, hogy Isten emlékeztetését bátorkodjunk felvállalni.

A köznapi értelemben vett emlékezés a múlt dolgait és történéseit hozza előtérbe. „Az ünneplő emlékezés (cikkaron, anamnészis, memoria) Isten hatalmas, történelmi tetteire több ennél: megvalósító tudatosítása *Isten* maradandóan fontos üdvösséghezó cselekvésének; belépés az *általa* a történelemben (nekünk is) felkínált kapcsolat valóságába: ahogyan a zsidó pászkában a kiszabadulás a szolgaságból és a száműzetésből a ma ünneplők valóságává lesz, úgy válik jelenné az Eucharishtiában »fölidézett és vállalt« történelem: Jézus utolsó vacsorája és Istennek ebben a vacsorában jelszerűen összefoglalt történelmi odafordulása népéhez, az Egyiptomból való kivonulástól Jézus feltámadásáig és felmagasztaltatásáig.”²⁷

„*Ezt cselekedjétek*” az én emlékezetemre!

Az „*ezt cselekedjétek valamennyiszor isszátok az én emlékezetemre*” nem annyira az emlékezetre helyezi a hangsúlyt, mint inkább a Krisztus rendelése szerint végrehajtandó cselekvésre. (Érvényessége és értelme a 23. vershez hasonlóan itt sem csak a pohár átadására vonatkozik.) Míg a 23. versben megfogalmazott felhívás a úrvacsora minden emberi tevékenységen túlmutató értelmét adja meg Krisztusban, addig a 24. vers a cselekvő emlékezet *hogyanját* kívánja hangsúlyozni; „arra vonatkozik, hogy a tanítványoknak, illetve a korinthusbelieknek hűségesen véghez kell vinniük ezeket a jelképes cselekményeket.”²⁸ *Ti, akik az én emlékezetemre cselekedtek, így cselekedjétek!* Az úrvacsora sákramentumának ez az *ekként* és *nem másként* mozzanata ezért válhatott az egyház lényegi feladatává és jelévé. Mindez rendszerességet és megfelelő keretet biztosít az emlékezés parancsának teljesítésére.

Az étkezés metaforikus jelentése Jézus igehirdetésében több helyen is központi szerepet kap. Míg Keresztelő Jánost aszketikus böjtje miatt marasztalják el, Jézust a bűnösökkel való étkezésig elmenő közösségvállalása miatt vádolják (Mt 11,18). „Mint ahogyan Jézus cselekedeteiben, úgy beszédeiben is, mindenekelőtt példabeszédeiben, a lakoma az *elérkező Isten-országga képe*.”²⁹ Etikai és eszkatológiai szándéka egyaránt világos. Ami az úrvacsora *hogyanját* illeti, ezen összefüggések feltárása termékeny hatást gyakorol az úrvacsora sákramentumának értelmezésére. Anélkül, hogy a hétköznapi

²⁴ Spurgeon, Charles Haddon: *Krisztusra való emlékezés*. Elektronikus formátum: <http://www.freeweb.hu/iratok/egyhatori/epito/borzasi/SP-ZSERM.htm> (megnyitás dátuma: 2006. május 12.).

²⁵ Kozma Zsolt: Az úrvacsorai istentisztelet mai kérdései. In: *Hagyomány és időszerség*. Kolozsvár 2002, 178.

²⁶ „Az úrvacsorára nézve ez azt jelenti, hogy amikor a tanítványi gyülekezet megcselekszi a kenyérhez és borhoz kapcsolódó jeleket, emlékezteti Istent Jézus Krisztusra.” Kozma Zsolt: *i. m.* uo.

²⁷ Schneider, Theodor (szerk.): *A dogmatika kézikönyve. II. Vigilia* Kiadó, Budapest 2002, 307.

²⁸ Kozma Zsolt: *i. m.* 177.

²⁹ Schneider, Theodor (szerk.): *i. m.* 285.

evés és az úrvacsorai lakoma különbségének taglalásába bocsátkoznánk, a feltámadott, tehát az úrvacsora sákramentumát már átadó Krisztus két, étkezéshez kötött megjelenésére kell felhívunk a figyelmet. Az emmausi tanítványokkal való, tanítással végigjárt, és végül a kenyér megtörésével tetőzött találkozásában (Lk 24,13–35), és a tibériás-tengeri csodás halfogást követő közös étkezésben (Jn 21,1–14) a *felismerés* mozzanata egyaránt az étkezéshez köthető. Nem valószínű, hogy Jézus valami egészen különös módon törte volna meg a kenyeret (ráadásul mindkét esetben hiányzik a bor kiosztása, a hálaadás is csak az emmausi történetben jelenik meg), mégis a megtörés *bogyanja* és a felismerés összefüggése alig tagadható. Ezekben a találkozásokban a Megfeszített és a Feltámadott egyszerre van jelen.

Az emlékezés tehát „nélkülözhetetlen része az Új Szövetség megkötésének és megőrzésének is. Ezért valósul meg az Istennel való közösség, az ő szabadításából való részesedés, és ezáltal szerez nekünk szent, megáldott ünnepi időt.”³⁰

Jelenvalóság és epiklézisz

Az úrvacsoratan körül folyó dogmatikai viták egyik kulcsfontosságú pontja a kenyér és bor azonosságának, átváltoztatásának, lényegi vagy jelentésbeli módosulásának a kérdése. Ezek mögött a viták mögött húzódó alapkérdés az, hogy miként és milyen körülmények között van jelen Krisztus az úrvacsora sákramentumában? Mivel e dolgozat nem az úrvacsoratan körül zajló dogmatikai viták összegzését és értékelését kívánja elvégezni, a továbbiakban csak néhány, témánkat tekintve idevágó mozzanatot érintünk. A 23. versben megfogalmazott felhívás a sákramentum alapját Krisztusban nevezi meg. Vitathatatlan ugyan, hogy az „úrvacsorában hálaadásunknak és örömünknek kell kifejezésre jutnia, de ezt megelőzte az, amit Isten tett értünk”.³¹ Ezt kívánja érvényre juttatni az a felhívás, amit a 23. versben olvashatunk. Utal egyrészt az emberre válás és a kereszthalál történelemben tetten érhető és végbemenő üdvörténeti jelentőségére, de utal másrészt az eszkatologikus örömlakomára is. Olymódon teszi mindent, hogy a Rá való emlékezést jelen időt és életvitelt betöltő gyakorlatként határozza meg, amelyben Krisztussal és egymással való kapcsolatunk kiábrázolódik. Az *emlékezés* és a *hirdetés* kettős parancsa folyamatában adja meg az úrvacsora sákramentumának lényegét. Nem intellektuális tevékenység, hanem az értünk kereszthalált szenvedett Krisztus megváltó tettét, és a teljes közösséget az eljövendő Krisztussal történő megvalósulását tudatosító és megvalló *hittevékenység*. Az emlékezés több, mint bizonyos információk előhívása, és a hirdetés is több mint tájékoztatás. Olyan történés, melyet nem a mi emberi tevékenységeink és érdemeink szavatolnak, hanem a Szentlélek-Isten. Az *emlékezés* és a *hirdetés* valóban az „*amíg eljön*”-ben éri el beteljesülését, mégis a valóságosan jelen lévő Krisztusra irányítja a figyelmet. Ebből adódóan válhat számunkra az eljövendő Krisztusban való hit biztos ismeretté és szívbeli bizodalommá. A hit viszont a Szentlélektől származik, „ki azt a szent evangélium prédikálása által szívünkben felgerjeszti és a szent sákramentumokkal való élés által bennünk megerősíti”. (Heidelbergi Káté 65.) A Szentlélekért való könyörgés éppen ezért helyet kap az úrvacsora sákramentumában. A Heidelbergi Káté 67. kérdésére adott válasz éppen azt fogalmazza meg, hogy a Szentlélek az, aki hitünket Krisztus áldozatára, „mint üdvösségünk egyedüli alapjára irá-

³⁰ Adorjáni Zoltán: Isten emlékezése és felejtése a zsoltárok alapján. In: *Pannonhalmi Szemle* 2005. XIII/2, 31.

³¹ Kozma Zsolt: *i. m.* 173.

nyozza”. (Heidelbergi Káté 67.) Az úrvacsora nem ismétlés, hanem a Szentlélek révén annak a hitnek a megerősítése, hogy habár a megváltás nélkülünk, de érettünk történt. Az úrvacsora szereztetési igéjében az emlékezésre való felhívás nem egy egyszerű pszichés mozzanatra utal. Bizonyítja ezt az is, hogy a szent jegyekkel való élés nem csupán azt jelenti, hogy Krisztus áldozatát elfogadjuk, hanem azt is, hogy a Szentlélek által a Krisztussal való közösség és egyesülés (beleolvasztás) megvalósul. (Heidelbergi Káté 76.) Amint azt az előzőekben láttuk, a Szentlélek nem csak vigasztal és bennünk marad, hanem eszünkbe is juttatja (ὑπομνησκω) mindazt, amit Jézus tanított. Ez a mozzanat is indokolja azt, hogy a Szentlélekért való könyörgésnek helyet kell kapnia az úrvacsorai liturgiában, természetesen úgy, hogy megszentelő erejét nem a jegyekre hívjuk, hanem azokra, akik azokkal élnek.

2.3. Az emlékezés és a felejtés etikája

Ünnep és közösség

Az eddig elmondottakból már kitűnt, hogy az emlékezet és a felejtés kérdésköre nem csak az egyén szűk életterét érinti, hanem azét a közösséget is, amelyben az egyén teremtettségének céljából adódóan él. A közösségi élet területét a közösséget alkotó egyének egymáshoz való viszonya határolja. Az egyház mint közösség ennél mégis több. Az egyház mindenekelőtt az *Istentől elhívottak gyülekezete (coetus alectorum)*, a *szentek közössége (communio sanctorum)* és *Krisztus teste (corpus Christi)*. Istentől elhívottak gyülekezete azért, mert történetét, célját és közösségmivoltát maga Isten határozza meg, és Isten létesíti. Az egyház viszont nem csak az elhívottak közössége, hanem *szentek közössége* is. „Ebben pedig a gyülekezetnek az a hivatása foglaltatik, hogy magára nézve végső célnak azt tartsa, hogy hitvalló gyülekezet legyen”,³² hogy tevékeny hitvallásával azt a hitét is megfogalmazza, hogy nem önmagában áll, hanem *Krisztus teste*. A keresztyén etika a közösség bibliai fogalmából kiindulva, és azon alapulva leíró és előíró funkciót tölt be. Leíró, mert a Szentírás alapján megfogalmazza hitünk *tartalmát*, de előíró is, hiszen ezt a hitet *működésében*, céljában és funkciójában tárja fel, tudva az, hogy „a kereszténységnek láthatóan csak akkor van még esélye arra, hogy komolyan vegyék, ha meggyőző erővel tud »megoldásokat« ajánlani.”³³

A keresztyén etika nem az ember alapvetően adott méltóságából és jogaiból bontja ki azt a teret, amelyben az emberek egymáshoz való viszonya leírható és szabályozható. A szeretet parancsa nem etikai parancs, mint ahogyan a bűn sem erkölcsi kategória, bár kétségtelen, hogy mindkettőnek van közösséget, felebarátot érintő kihatása. A közösség teológiai fogalma az Istenét ismerő és elismerő ember életterének (létének) két dimenzióját látja egybe. Vertikális szinten az ember ahhoz az Istenhez kapcsolódik, Aki őt létrehívta és megteremtette. De Isten teremtett rendje, akarata és parancsai, „és az én teremtmény-mivoltom közötti viszony diszkontinuális”.³⁴ Egyoldalú, és korántsem felhőtlen. Teremtés, bűnbocsánat, gondviselés és kegyelem egyfelől, bűn, ellenszegülés, alku és felejtés másfelől.

Horizontális szinten az ember önmagához és embertársaihoz való viszonyában áll előttünk. A szeretet kettős parancsa az emberi élet e két dimenzióját fogja át. Az ember akkor él *teljes* életet, ha teljesíti teremtettségének célját és hivatását, ha önmagát és

³² Dávid Gyula: *A közösségi élet etikája*. Árapatak 1936 (kézirat).

³³ Schneider, Theodor (szerk.): *A dogmatika kézikönyve I*. Vigilia Kiadó, Budapest 2002, 1.

³⁴ Tavaszy Sándor, Dr.: *Református keresztyén Dogmatika*. Cluj–Kolozsvár 1932, 212.

környezetét az Istenhez és az embertársaihoz fűződő kapcsolatának metszetében látja. A kapcsolatok e két dimenziójának találkozási pontja hozza létre azt a teret és azt az időt, ahol az ember önmagát megértheti. „Az igazi közösség nem azáltal jön létre, hogy emberek érzelmekkel viselteknek egymás iránt (habár persze enélkül sem jöhet létre), hanem a következő két dolog által: hogy mindannyian eleven kölcsönviszonyban állanak egy eleven középponttal, és hogy eleven kölcsönviszonyban állanak egymással.”³⁵ Ezért elválaszthatatlan egymástól az Isten-ismeret és az önismeret. A keresztyén élet „csak a személyességgel bíró Szentlélek által nyer értelmet. A keresztyénnek nevezett élet alanya ugyanis nem a bűntől megrontott emberi én, hanem a Szentlélek-Isten, akiben az Atya-Isten merőben egyéni módon belép és benne él az emberi én személyes lényében, hogy merőben konkrét életközösséget teremtsen.”³⁶

Az egyház mint közösség ünnepeiben is gyakorolja önmagát. Noha az „emlékezés a rituálé és a recitálás”³⁷ két fő pályáján halad, az ünnep mégsem a rítusok összessége, hanem a tagok Krisztusban való egységének kifejeződése. Olyan bizonyágtétel, amelyben emlékezvén, arról tesz tanúságot, hogy örömét és reménységét nem önmagából meríti, hanem attól, aki létrehívja, fenntartja és igazgatja. „Az ünnep tapasztalathoz elválaszthatatlanul hozzátartozik, hogy nem tűri az emberek elszigetelődését egymástól. Az ünnep közösség, s magát a közösséget ábrázolja, mutatja meg annak tökéletes formájában.”³⁸ Az Isten képére és hasonlatosságára teremtett embernek nem csak lehetősége, hanem kötelessége is az emlékezés. Az ünnep (érthetjük azt tágabb vagy akár szűkebb értelemben is) Isten által adott lehetőség és áldás arra nézve, hogy hitben és szeretetben gyarapodjunk. Növekedünk azáltal, hogy hagyjuk magunkat bevonnani abba az *üdv-történelembe*, amely betör hétköznapi éltünkbe, hogy tartalommal töltse meg azt. Az ünnep olyan történet, amelyben a hit és az üdvösség dialektikus viszonya nyilvánvalóvá válik. A visszaemlékezés – írja a Rahner–Vorgrimler-féle *Teológiai késszó-tár*: „az üdvösség valamely történeti eseményének ünnepléssel egybekötött megjelenítése, aminek az a célja, hogy az ünneplő ember ily módon hatalma alá vonja a saját szituációját.”³⁹ Az *üdv* a maga történetiségében és transzcendens eredetében lehetőséget teremt, de ki is kényszeríti a hitet. Az ünnep lehetőség arra, hogy az emberi élet *transzparenciája* az emlékezés *hitgyakorlatában* közösségi és személyes szinten egyaránt megvalósuljon. Nem öncélúan, hanem az önmagunk és embertársainkra néző felelősség tudatával. Ezen a ponton ragadható meg az emlékezés és a felejtés etikainak nevezhető mozzanata.

A páskaünnep egyik kulcsfontosságú mozzanata a szabadítástörténet átadásának pedagógiai-etikai mozzanatában érhető tetten. A zsidó széder-étkezés liturgiájában négy ószövetségi igehely (5Móz 6,20–21; 2Móz 12,26–27; 2Móz 13,14–15; 2Móz 13,8) segítségével kísérik végig a gyermeket a fogságból való szabadulás megértésének különböző szakaszain. Olyan magatartási szintekről van szó, amelyek a múlthoz és az ünnephez való viszony különböző változatait mutatják be. Négy típust fed fel annak függvényében, hogy ki milyen mértékben tartja fontosnak azokat a szertartásokat, amelyek a szabadulás üdveményének tényét ünneppé szervezik. A négy igehelyben négy kérdésről van szó, amely „négy gyermek között oszlik meg: az okos, a gonosz, az

³⁵ Buber, Martin: *Én és Te*. Európa Könyvkiadó, Budapest 1999, 54.

³⁶ Tavasz Sándor, Dr.: *i. m.* 212.

³⁷ Yerushalmi, Yosef Hayim: *i. m.* 29.

³⁸ Gadamer, Hans-Georg: A szép aktualitás. In: *Az szép aktualitása*. T-Twins Kiadó, Budapest 1994, 62.

³⁹ Rahner, Karl – Vorgrimler, Herbert idézett elektronikus formátumú mű.

együgyű és a még kérdezni képtelen gyermek között.”⁴⁰ A 5Móz 6,20–21-ben megfogalmazott kérdés olyan gyermek szájából hangzik el, aki a közösség részének tudja magát. Az okos gyermek tudja, hogy az ünnep több mint szertartás. Az ünnep bizonyosságtétel, végzés és rendelet, amelyet a közösségnek, a népnek az Istene parancsolt véghezvinni. „A gonosz gonoszsága az exkluzív »ti«-ben nyilvánul meg.”⁴¹ (2Móz 12, 26–27) Nem tartja magát a közösség tagjának, s így képtelen az Egyiptomból való szabadulás ünnepét őt is érintő üdveseeményként felfogni. Ezeknek az ígehelyeknek felolvasása azt a célt szolgálja, hogy a következő nemzedék az emlékezés révén képes legyen a szabadítás eseményét aktualizálni, hogy közösségének olyan tagjává váljon, aki tudatában van annak, hogy mindaz, amit az atyákkal és a néppel tett Isten, ővele is megcselekedte. „Minden egyes nemzedékben – idézi Yerushalmi a *Misna Pészáchim* 10:5 passzusát – köteles az ember úgy tekinteni, mintha ő jött volna ki Egyiptomból.”⁴² Az emlékezés és az emlékeztetés révén a történelmi események jelenre és jövőre néző meghosszabbítása centripetális erőként hat azokra is, akik a közösség perifériáján vannak. Az ilyen jellegű emlékezés akkor éri el célját, ha őrzés, vigyázás (שָׁמַר, נָצַר) és megtartás is egyben. Isten parancsolatairól nem elfeledkezni annyit jelent, mint azokat megőrizni és a mindennapi élet szerves részévé tenni. (Péld 3,1)

Az újszövetségi könyvekben az ünnep és a közösség emlékezés mentén szerveződő etikai mozzanata sákramentológiai megalapozottságú. „Az etikának valószínűleg már Pál előtt is volt sákramentológiai megalapozása (1Kor 6,11), de ennek krisztológiai vonatkozásai biztosan tőle erednek.”⁴³ Az úrvacsora ismétlődő hitgyakorlatában „a szent asztalközösségben a hívek beletagolódnak Krisztus testébe és ez messzemenő etikai következményekkel jár.”⁴⁴ Nem csak a szegények és a gazdagok első Korinthusi levélben említett ellentétét érinti. Az úrvacsora mint látható Ige a Krisztusra való emlékezés alapján állva arra kötelez, hogy magunkat a közösség részeként lássuk, hitünket a közösségben gyakoroljuk, és mások figyelmét is e közösség Krisztustól eredő áldásaira irányozzuk. „Isten megszólítása és az emberi válasz olyan *communio*t hoz létre, amelynek éltető forrása Krisztus oltára.”⁴⁵ Az ünnepben történő emlékezés és emlékeztetés a közösség feladata és kötelessége. Ezen a ponton válik világossá, hogy az emlékezést és a felejtést nem pszichológiai, kognitív vonatkozásában kell értenünk. „A szó szigorú értelmében véve népek, embercsoportok csak a jelent képesek elfelejteni, a múltat nem. (...) Amikor azt mondjuk, hogy egy nép »emlékezik«, valójában azt mondjuk, hogy a múltat tevékeny módon továbbadják a jelen nemzedéknek, s az ezt a múltat jelentéssel bíró valamiként magáévá fogadta. S megfordítva, a nép »felejteti« fog, ha az a nemzedék, amely jelenleg a múltat birtokolja, nem nyújtja azt át a következő nemzedéknek, vagy ha e következő nemzedék elutasítja, amit kap, és nem adja tovább, ami ugyanezt jelenti.”⁴⁶ A továbbadás etikai karakterét nem az értelem szüntelen ébrentartása adja, hanem a hit *gyakorlásában* történő bizonyosságtétel emberen túlmutató, de egész embert igénybe vevő és mozgósító provokatív jellege.

⁴⁰ Assmann, Jan: *i. m.* 15.

⁴¹ Uo. 11.

⁴² Yerushalmi, Yosef Hayim: *i. m.* 59.

⁴³ Bolyki János: *Újszövetségi etika*. Kálvin Kiadó, Budapest 1998, 120.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ Békési Sándor: *i. m.*

⁴⁶ Yerushalmi, Yosef Hayim: *i. m.* 113.

A hit gyakorlata

A *hitgyakorlat* fogalma együtt kívánja láttatni a hit és cselekedetek hosszú időn keresztül sokat vitatott dogmatikai viszonyát. Az emlékezés és a felejtés bibliai fogalmát vizsgálva szembeötlő volt az a tény, hogy e két tevékenységben elválaszthatatlanul jelen van a hit és a cselekedet. Az emlékezés, akár közösségi, akár egyéni gyakorlatát nézve, csak akkor tekinthető a hit származékának, amennyiben látható módon kiábrázolódik. A felejtés is éppen azáltal kapcsolódhat a bűnhöz, hogy nem pusztán emlékezetkiesést jelent, hanem az életvitel teljes céltévesztését. Ha az emlékezést csak az elme működésére redukáljuk, a keresztyén élet sem több, mint egy görcsös kísérlet arra, hogy egy évezredek eszmét továbbra is fenntartsunk, hogy másokat is megfertőzzünk vele, annak érdekében, hogy az így létrehozott világnézeti alap elméleti háttérül szolgáljon pszichés problémáink feldolgozásához, a hatalom gyakorlásához, vagy éppen séggel humanitárius tetteinkhez.

Isten emlékező és felejtő tevékenysége a kegyelem és az ítélet gyakorlásának kettőségében nyilvánul meg. Amikor az ember emlékezik, hitéről tesz bizonyosságot. Alázatot gyakorol, missziói parancsot teljesít, és hálákat adván ünnepel. Amikor az ember felejt, hűtlenségét, elhajlását és Istenével való szembefordulását bizonyítja.

Az imádságban Istenéről és felebarátjáról megemlékező ember tevékenysége méltó példája a *hitgyakorlat*ként értett emlékezésnek. Imádkozás közben nem csak egyszerűen eszünkbe jutnak szeretteink, ez csak elkalandozás volna, hanem Isten elé is visszük társainkhoz fűződő viszonyunkat. Az emberi kapcsolatok kettős irányultsága és meghatározottsága egyszerre van jelen, és egyszerre érvényesül. Erkölcsi cselekedetnek tekinthető abban az értelemben, hogy a másokkal való törődés és gondoskodás megnyilvánulása ez, mégsem zárható a moralitás kategóriájába. Isten nem moralizáló tanítást ad erkölcsi kódexekben, hanem elsősorban megszólít. Az imádság erre a megszólításra adott válasz, a dialógus sokadik mondata, amelyben Istenünkről, embertársainkról és önmagunkról, határainkról és lehetőségeinkről, a bűnről és bocsánatról, kegyelemről és a megszentelődésről emlékezünk meg. A vendégszeretet és az adakozás gyakorlására, a feddés alkalmazására való emlékeztető felhívás is onnan nyeri legitimitását, hogy ő előbb szeretett minket. *A mi emlékezetiünket azt teszi lehetővé, hogy Isten megemlékezzék rólunk.* Egymáshoz való viszonyunk visszatükrözi Istenhez való viszonyunkat, de mindenféle emberi kapcsolat csakis amiatt jöhet létre, mert Ő kapcsolatba lépett velünk. Imádságban megemlékezni: alázat.

De nemcsak az emlékezés, hanem a felejtés módján is működésbe lép a hit. A felejtés hitgyakorlata az alamizsnát osztogató alázata, azé, aki önmagáról megfedlekedik. (Mt 6,1–4) Talán ez az egyetlen hely, ahol a felejtés gyakorlata pozitív színben jut kifejeződésre, mégha implicit módon is. Az áldozathozatalban megnyilvánuló szeretet nem a saját erkölcsösségében és kegyességében fürdik, nem másoknak dicsekszik, és nem önmagának tetszeleg, hanem az Istentől származó és a hitből eredő szeretetet gyakorolja.

A felejtés többnyire mégis csak hittévesztés, és a hittévesztés pedig önmagunk és Teremtőnk félreértése, félrehallása. *Mert ha valaki hallgatja az ígének és nem megtartja, az ilyen hasonlatos ahhoz az emberhez, aki tükörben nézi az ő természet szerinti ábrázatát: Mert megnézte magát és elment, és azonnal elfelejtette (επιλανθάνομαι), milyen volt. De aki belenéz a szabadság tökéletes törvényébe és megmarad a mellett, az nem feledékeny (επιλησμονή) hallgató, sőt cselekedet követője lévén, az boldog lesz az ő cselekedetében.* (Jak 1,23–25)

Ebben a pár igeversben nem a hit és a cselekedet egymással szembeni kijátszásáról van szó. Sokkal inkább arról, hogy Isten igéjének megértése és meghallása félreértés és félrehallás is lehet. Jakab levelének központi gondolata az ige pusztá hallgatásának, félrehallásának, és az ige cselekvésének szembeállítás. „Isten igéjét nem lehet következmények és felelősség – kötelezettség vállalása – nélkül hallgatni, mint valami semmire sem kötelező »előadás«. Az ige igénybe veszi hallgatóit, elindítja és hajtja, de hordozza is őket.”⁴⁷ A feledékeny hallgató Istenét és önmagát egyaránt megcsalja. A tükörmetafora nem csak az ige tükörjellegét hivatott kifejezni, hanem azt is, hogy amilyen abszurdnak tűnik, hogy a tükörben önmagunkat meglátva, a magunkról szerzett tudást, képet és ismeretet minden fellelhető és előhívható nyom nélkül elfelejtjük, ugyanannyira képtelenség az is, hogy a hitet csupán elvontságában szemléljük és tárgyaljuk. Az emlékezetre való felhívás imperatívusz, azért válhat követeléssé, mert az emlékezés „kivételes válogatási elvvel rendelkezik”, alapvetően szelektív természetű.⁴⁸ Aki tükörbe néz, de önmagát elfelejti, önmagát számolja fel. Aki a Lélek emlékeztető erejének ellenáll, Istenét tagadja, aki felejt, minden életteret felszámol. A „Lélek szerint járni” „nemcsak egyes jócselekedeteket jelent, hanem új létformát, új szellemi légkört, új erőforrásokat.”⁴⁹

Karl Barth szerint egyszerű hallgatónak lenni annyit jelent, mint az igét önmagunk lététől, egzisztenciájától elizolálni, elszigetelni. Isten szavát igazán meghallani annyit tesz, mint Isten szavának engedelmeskedni, nem engedelmeskedni pedig annyit tesz, mint becsapni, megcsalni önmagunkat. A keresztyének Isten szavát minden léteben tükrözni „felmutatni és bebizonyítani” kell.⁵⁰ A ige megcselekvését jelenti ez, ami Isten igéjének továbbadásában is meg kell nyilvánulnia.

Összegzés

A Szentírás – eltekintve néhány kivételtől – az emlékezés és a felejtés kérdskörét nem pszichológiai jelentőségében mutatja fel. Az emlékezés és a felejtés az egész embert érintő tevékenység, amely – jóllehet részben antropológiai jellemző – mindenképp előtt olyan hittevékenység, amely az Isten és ember viszonyában nyeri el értelmét. Az emlékezésre való felhívás olyan imperatívusz, amelynek meg kell határoznia a mindenkori keresztyén ember tevékenységét. Az emlékezés a hit gyakorlata: alázatban, imádságban, vendégszeretetben, diakóniában, egymásra figyelő fegyelmezésben, szeretetben; az ünnepet ülő közösség missziós, pásztorációs és katekétikai feladata. Erkölcsei imperatívusz, és mégis túlmutat minden morális cselekedeten, mert alapját és értelmét nem az emberi viszonyokból nyeri, hanem az egy, örök, igaz Istentől.

Ami a hit nyelvén *emlékezet*, az az etika nyelvén cselekedet; ami a hit nyelvén *felejtés*, az az etika nyelvén önfeláldozás és alázat. Ami az etika nyelvén *emlékezés*, a hit nyelvén a kegyelem felismerése; ami az etika nyelvén *felejtés*, az a hit nyelvén önmagunk és Istenünk semmibe vevése.

⁴⁷ Groó Gyula: *Jakab levele*. Evangélikus Egyetemes Sajtóosztály, Budapest 1963, 54.

⁴⁸ Yerushalmi, Yosef Hayim: *i. m.* 29.

⁴⁹ Bolyki János: *i. m.* 120.

⁵⁰ „Ein bloßer Hörer des Wortes sein wollen, das würde ja heißen: das Wort isolieren wollen seiner eigenen Existenz gegenüber.“ Barth, Karl: *Die Kirchliche Dogmatik. Registerband*. Evz-Verlag, Zürich 1970. 470.

Felhasznált szakirodalom

- Assmann, Jan: *A kulturális emlékezet*. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest 1999.
- Adorjáni Zoltán: Isten emlékezése és felejtése a zsoltárok alapján. In: *Pannonbalmi Szemle* 2005. XIII/2, 22–33.
- Barth, Karl: *Die Kirchliche Dogmatik. Registerband*. Evz-Verlag, Zürich 1970.
- Barth, Karl: *Istenismeret és istentisztelet*. Sylvester Rt. Kiadása, Budapest é. n.
- Bartha Tibor Dr. (szerk.): *Keresztény Bibliai Lexikon*. Kálvin János Kiadó, Budapest 1993.
- Békési Sándor: *A keresztény esztétika teológiája*. Elektronikus formátum: <http://www.orbankalman.hu/Bekesi.doc> (megnyitás dátuma: 2006. május 12.).
- Boman, Thorleif: *A héber és a görög gondolkodás egybevetése*. Kálvin Kiadó, Budapest 1998.
- Bohren, Rudolf: *Lélektől vezetett gondolkodást!* Budapest 1991.
- Bolyki János: *Újszövetségi etika*. Kálvin Kiadó, Budapest 1998.
- Buber, Martin: *Én és Te*. Európa Könyvkiadó, Budapest 1999.
- Bultmann, Rudolf: *Az Újszövetség teológiája*. Osiris Könyvkiadó, Budapest 1998.
- Dávid Gyula: *A közösségi élet etikája*. Árapatak, 1936 (kézirat).
- Gadamer, Hans-Georg: A szép aktualitás. In: *Az szép aktualitása*. T-Twins Kiadó, Budapest 1994, 11–84.
- Geréb Zsolt: *A Thesszalonikabeliekhez írott levelek magyarázata*. Kolozsvár 2003.
- Groó Gyula: *Jakab levele*. Evangélikus Egyetemes Sajtóosztály, Budapest 1963.
- Rad, Gerhard van: *Az Ószövetség teológiája I–II*. Osiris Kiadó, Budapest 2000.
- Kozma Zsolt: Az eszkatológia és az etika összefüggései az Ószövetségben. In: *Hagyomány és időszűrés*. Kolozsvár 2002, 113–124.
- Kozma Zsolt: Az úrvacsorai istentisztelet mai kérdései. In: *Hagyomány és időszűrés*. Kolozsvár 2002, 172–189.
- Lisowsky, Gerhard: *Konkordanz zum Hebräischen Alten Testament*. (2. kiadás) Württembergische Bibelanstalt, Stuttgart 1958.
- Yerushalmi, Yosef Hayim: *Zábor*. Osiris Kiadó – ORZSE, Budapest 2000.
- Rahner, Karl – Vorgrimler, Herbert: *Teológiai kasszótár*. Elektronikus formátum: <http://www.communio.hu/pppek/k150.htm> (megnyitás dátuma: 2006. május 12.).
- Schneider, Theodor (szerk.): *A dogmatika kézikönyve I–II*. Vigilia Kiadó, Budapest 2002.
- Spurgeon, Charles Haddon: *Krisztusra való emlékezés*. Elektronikus formátum: <http://www.freeweb.hu/iratok/egyhtori/epito/borzasi/SP-ZSERM.htm> (megnyitás dátuma: 2006. május 12.).
- Tavaszy Sándor, Dr.: *Református keresztény Dogmatika*. Cluj–Kolozsvár 1932.
- Tonk Márton: *Bevezetés a középkori filozófia történetébe*. Partium Kiadó, Váradi 2004.
- Varga Zsigmond: *Újszövetségi görög-magyar szótár*. Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest 1992.

Die theologische Beurteilung der Erinnerung und des Vergessens

Der Fragenkreis der Erinnerung und des Vergessens wird in der Heiligen Schrift – abgesehen von einigen Ausnahmen – nicht in seiner psychologischen Bedeutung dargestellt. Alle mit der Erinnerung und dem Vergessen verbundenen menschlichen Tätigkeiten, die zwar anthropologischen Charakter haben, sind Glaubenstätigkeiten, die ihren Sinn in der Gott – Mensch-Beziehung erhalten. Die Aufforderung zur Erinnerung ist ein solcher Befehl, der die Tätigkeit des jeweiligen Christen bestimmen muss. Die Erinnerung ist die Ausübung des Glaubens: in Demut, Gebet, Gastfreundlichkeit,

Diakonie, Liebe und Achtung einander gegenüber. Sie ist die missionarische, seelsorgerliche und katechetische Aufgabe einer fest begehenden Gemeinde. Sie ist ein ethischer Imperativ, doch reicht sie über alle Moraltätigkeiten hinaus, weil sie ihren Sinn und Inhalt nicht von den menschlichen Beziehungen, sondern vom ewigen Gott erhält.

Was in der Glaubenssprache Erinnerung heißt, das ist in der Sprache der Ethik: Tat. Was in der Sprache des Glaubens Vergessen heißt, das nennt man in der Ethik Selbstopferung und Demut. Was in der Sprache der Ethik Erinnerung ist, das wird in der Sprache des Glaubens Erkennung der Gnade genannt. Was in der Sprache der Ethik Vergessen heißt, das bedeutet in der Sprache des Glaubens, dass wir uns selbst und Gott für nichts achten.

